

MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALAR NUTQIDA YANGI SO'ZLAR KIRITISH

Boltaxo'jayeva Shabnambonu

ShaxDPI Pedagogika fakulteti MT 2-21 guruh talabasi

Anotatsiya: *Bu maqolada maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar nutqini rivojlantirish hamda ularning nutqida yangi so'zlarni kiritish haqida so'z yuritildi. Aqli zaif bolalar nutqidagi kamchiliklarni tuzatishga yordam berishning metodlarini ishlab chiqish va metodlarni amalda sinab ko'rish haqida so'z yuritildi. Aqli zaif bolalar nutqidagi kamchilik va ularni yechimlari ushbu maqolada yoritildi.*

Kalit so'zlar: *tovushining tahlili, nerv faoliyati, aqli zaif, o'yin, didaktik o'yin, analizator.*

Kirish: Mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki yillaridanoq navqiron avlodni jismonan sog'lom, ma'nan etuk, intellektual salohiyatli shaxslar qilib tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilayotir. Prezidentimiz bu masalaga qaratilgan ma'ruzasida bolaning jismoniy va psixologik rivojlanishidagi eng asosiy davr maktabgacha tarbiya davri ekanligi alohida qayd etildi. Birinchi Prezidentimizning aytishicha: "Mustaqillikning birinchi yillaridan boshlab yurtimizda sog'lom ona – sog'lom bola masalasi davlat siyosatining ustivor yo'nalishiga aylangani, keng ko'lamli umummilliy dasturlarimiz doirasida amalga oshirilayotgan ulkan ishlarimiz jahon miqyosida ham tan olingani sizga ma'lum. Ayni vaqtda bugungi shiddatli zamon, hayotning o'zi yosh avlod tarbiyasi borasida oldimizga yangi-yangi, o'ta muhim va dolzarb vazifalarni qo'yimoqda"¹. Bu harakatlar jamiyatimizning teng huquqli a'zosi bo'lgan rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ham tegishlidir. Bu toifadagi bolalarni maktabgacha yoshidanoq sog'lig'ini yaxshilash, jismonan rivojlantirish, ta'limdagi imkoniyatlarini kengaytirish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Bunda albatta, maktabgacha tarbiya muassasalarida ta'lim-tarbiya ishlarining samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yosh davri – bu bola rivojlanishining eng samarali va jadal jarayonidir. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarning qobiliyatlarini o'z vaqtida aniqlanishi, o'rganilishi va ular bilan zarur hollarda psixologik-pedagogik korreksiya ishlarini olib borilishi mumkin qadar ertaroq amalga oshirilsa, mazkur pedagogik-korreksion ish samaradorligini yanada amalga oshiradi. Bu organik yetishmovchilikka ega bolalar o'z sog'lom tengdoshlariga qaraganda, aqliy faoliyatini yanada faolroq tarzda rivojlantirishga muhtoj ekanliklari bilan ham asoslanadi. Bolaning rivojlanishida nutq eng muhim ahamiyatga ega. Nutqning rivojlanishi bilan shaxsning, shuningdek barcha psixik jarayonlarining shakllanishi chambarchas bog'liq.

Asosiy qism: Aqli zaif bolalarda me'yorida rivojlanayotgan tengdoshlariga qaraganda nutqi kechikib shakllanadi va bir qator kamchiliklarga ega bo'ladi. So'zning

tovushining tahlili va sintezi buzilishidagi talaffuz kamchiliklari, lug'atining qashshoqligi, grammatik qurilishining shakllanmaganligi aqli zaif bolaning nutqi va tafakkurining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Xatto ayrim mustaqil jumlar paydo bo'lgan taqdirda ham bolalarning aloqasi qator fonetik va grammatik buzilishlar bilan tavsiflanadi. Ayniqsa, og'zaki nutq buzilganligi tufayli shaxslararo munosabatga kirishish kechikadi. Aqli zaif bolalarda nutqning buzilish xususiyati yuqori nerv faoliyati va uning psixik shakllanishining o'ziga xosligi bilan aniqlanadi.. S.Ya.Rubinshteyn fikri bo'yicha, aqli zaif bolalarda nutqi to'liq rivojlanmaganini asosiy sabablari - barcha analizatoridagi yangi differensial aloqalarning miyada sekin ishlab chiqilishi va funksional qatlamlarini zaifligi hisoblanadi(2). Aqli zaif bolalarning nutqini rivojlanish xususiyatlarini tadqiq etgan olimlar ularda patologik intertlik, atrofga bo'lga qiziqishning juda zaifligini ham ko'rsatadilar. Shu sababli bu toifaga kiruvchi bolalarning ta'limini tashkil etishda ularning bilish faoliyatini faollashtirishga, nutqini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'sir usullari qo'llanilishi zarur. Bunda didaktik o'yinlar katta ahamiyat kasb etadi. Ilmiy, maxsus adabiyotlarda maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar nutqini o'rganishda uni rivojlantirish yo'llarini takomillashtirish zarurligini guvohi bo'ldik. Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar nutqini rivojlantirishda didaktik o'yinlardan foydalanishning ahamiyati kattadir. Chunki maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni tarbiyalashda, maktab ta'limiga tayyorlashda bu davrda bolalarning asosiy faoliyat bo'lgan o'yinning ahamiyati yanada muhim bo'lib qoladi.

O'yin - maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarning yetakchi faoliyati bo'lib, ularning hayotida muhim ahamiyatga ega. Bu o'yinning bolani psixik rivojlanishiga ko'p qirrali ta'siri bilan bog'liq. O'yinda, ayniqsa, didaktik o'yin orqali bolalar yangi bilimlar, tushunchalar, ko'nikma va malakalarni egallab oladilar. O'yin orqali inson muloqot qoidalarini egallab oladi. U bolada ahloqiy va irodaviy sifatlarni shakllantirishga imkon yaratadi. Me'yorida rivojlanayotgan bola haqida gapirganda bularning barchasi tabiiy, bolalikka xos bo'lib va hech qanday tarbiyaviy ta'sirlarni talab qilmaydi. O'yin barcha psixik jarayonlarni va shaxsning shakllanishiga bolaning rivojlanishi uchun alohida sharoit yaratilganda va tizimli ravishda amalga oshirilayotgan korreksion-tarbiyaviy ishlar jarayoniga kiritilganda ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha pedagogika tamoyillariga asosan tashkil etilgan didaktik o'yin ilk yoshdanoq rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalardagi nuqsonlarni, ayniqsa nutq nuqsonlarini korreksiyalash va maktabga tayyorlash imkonini yaratadi. O'yin, didaktik o'yinlar to'g'ri tashkil etilganda har bir bolani ilk yoshdanoq aqliy, ahloqiy, jismoniy va estetik jihatdan rivojlanishi vazifalarini hal etadi. O'yinda dastlabki rivojlanish bosqichlaridayoq bolaning shaxsi shakllanadi, o'quv faoliyatida, mehnatda, odamlar bilan muloqotida kerak bo'ladigan sifatlar rivojlanadi. To'g'ri shakllantirilgan o'yin intellektida buzilishlari bo'lgan bolalarning rivojlanishi uchun ijobiy ta'sir ko'rsatadi, erta ijtimoiylashuvi va keyinchalik jamiyatga integratsiyasi uchun muqobil imkoniyat yaratadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida aqli zaif bolalarning nutqini

shakllantirish va o'stirishga qaratilgan korreksion-rivojlantiruvchi ishlarda didaktik o'yinlar orqali aqli zaif bolalar nutqining eng asosi funksiyasi, ya'ni faoliyatni regulatsiyalovchi funksiyasi, muloqot (kommunikativ, bilish) shakllanadi va rivojlanadi. Aqli zaif bolalarning nutqini o'stirishda didaktik o'yinlar ta'limiy (kattalar amalga oshiruvchi), korreksiyalovchi (bolaning rivojlanishiga ta'sir etuvchi) xarakterga ega bo'ladi. Didaktik o'yinlar aqli zaif bolalarning nutqini rivojlantirishning barcha vazifalarini yechishda qo'llash mumkin. Ular lug'atni aniqlashtiradi va kengaytiradi, so'zlarni hosil qilish va o'zgartirishda, bog'langan nutqni shakllantirishda qo'llash mumkin. Didaktik o'yin grammatik malakalarnimustahkamlashda samarali vosita hisoblanadi. O'tkazilishining hissiyligi, bolalarning qiziqishi orqali o'zlashtirilgan malakalarni mustahkamlash uchun ko'p marotaba takrorlashga imkon yaratadi. Yuqorida bayon etilganlarning barchasi maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarda nutqni rivojlantirish jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish muammosining dolzarbligini ko'rsatadi. Shuningdek, aqli zaif bolalarning nutqini rivojlantirishda didaktik o'yinlarni qo'llashga qaratilgan o'zbek tilida tadqiqotlar olib borilmaganligini ham mavzuning dolzarbligini ko'rsatadi. Nutqni rivojlantiruvchi didaktik o'yinlar hamda didaktik o'yinlar qatnashgan samarador mashg'ulot ishlanmalarni yaratish hozirgi zamon talabi bo'lganligi uchun mavzuimizni dolzarb deb hisoblaymiz.

Ma'lumki, MTTning katta guruhida tarbiyalanuvchi yengil darajadagi aqli zaif bolalar predmetlarni birlik va ko'plikdagi holatini farqlashda qator qiyinchiliklarga duch keladilar. Ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish maqsadida "Bitta va ko'p" didaktik o'yinini tavsiya etamiz.

O'yin maqsadi: bolalarni ma'lum bir predmetlar bilan tanishtirish, hamda mustaqil ravishda birlikdagi otdan ko'plik otini hosil qilishga o'rgatish.

Kerakli jihozlar: koptoq, chelak, kubik, qo'g'irchoq, qalam. (imkoni boricha predmetlarni har doim almashtirib turish taklif etiladi. Bunday usuldan foydalanish lug'at boyligini yanada kengaytiradi).

O'yinning borishi: o'yin rasmlar asosida olib boriladi. Biroq aqli zaif bolalar rasmdagi farqni tez ajratib olish qobiliyatiga ega emaslar. Shuning uchun ularga, real ko'rinishga ega predmetlarni bittasini (misol uchun chelak, qo'g'irchoq yoki kubik) ko'rsatiladi, so'ngra xuddi shu predmetlar turgan stollarga diqqati jalb etiladi. Bolaning aynan defektolog ko'rsatgan, nomlagan va bolaga nomlattirgan predmetning 5-6 tasi turgan stolning yoniga borishi taklif etiladi. Bola predmetni "Bu kubik" deb nomlaydi. So'ng kubiklar turgan stolning yoniga boradi va "bu kubiklar" deb aytadi. Qo'lidagi kubikni kubiklar qatoriga qo'shib qo'yadi. O'yinda topshiriqni to'g'ri bajargan bola shu stol atrofida o'tiradi. Qolganlar esa toki topshiriqni to'g'ri bajarmaganlaricha turadilar. Shunday qilib, barcha predmetlar birma-bir o'z stolidan joy oladi. Bu o'yinda bolalar bir qator predmetlar bilan tanishadi, defektolog o'z hohishiga qarab navbatma-navbat predmetlarni almashtirib borishi mumkin. Maqsad bolalar ushbu predmetlar bilan tanishishi, ularni ko'plikdagi holatini alohida nomlash kerakligini anglashi, -lar

qo'shimchasini faol nutqida qo'llashni o'rganishidir. Bu o'yinda bolalar nafaqat leksik va grammati tomonidan o'z nutqini mukammallashtirib boradi, balki harakat qilgan odam rag'batlantirishga ega bo'lishini ham tushunadi. Har bir narsani to'g'ri qilsa biron natijaga erishishi mumkinligini anglab boradi. Bolaning har bir kichkinagina bo'lsa ham yutug'ini rag'batlantirish yodingizdan chiqmasligi lozim.

Xuddi shu o'yindan umumiy motorika va koordinatsiyani rivojlantirish ham mumkin. Chunki motorika qanchalik rivojlansa, insonning nutqi ham shunchalik rivojlanadi, mukammallashib boradi. Shunga o'xshagan didaktik o'yinlar orqali nutqida kamchiligi bor bolalarni nutq kamchiligini bartaraf etish mumkin.

Xulosa: Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarning nutqini rivojlantirish – juda jiddiy ilmiy-metodik muammo bo'lib, ushbu muammoga psixologikpedagogik adabiyotlarda katta ahamiyat berilgan. Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarning nutqini rivojlantirish muammosiga qaratilgan tadqiqotchilarning ishlarini tahlili ham muammoning muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Aqli zaif bolalar nutqining rivojlanishini tadqiqoti bilan shug'ullangan barcha tadqiqotchilar aqli zaiflarda intellekti birlamchi saqlanib qolgan tengdoshlariga qaraganda juda ko'p nutqiy kamchiliklar tarqalganligini ko'rsatadilar va ularni korreksiyalash va bartaraf etishning samarali yo'llari, voistalaridan biri didaktik o'yinlar ekanligi ta'kidlaganlar. O'yinda, ayniqsa, didaktik o'yin orqali bolalar yangi bilimlar, tushunchalar, ko'nikma va malakalarni egallab oladilar, nutqi shakllanadi va rivojlanadi. Bularning barchasi biz tomonimizdan maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarda nutqni rivojlantirish jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish yo'llarini tadqiq etish zaruriyatini keltirib chiqardi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- I.A. Karimovning Konstitutsiya qabul qilinganining 21-yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi 06.12.2013y.

- Баряева Л.Б., Логинова Е.Т., Лопатина Л.В. Подготовка к обучению грамоте детей с умеренной и тяжелой умственной отсталостью. Пособие для учителя. - СПб.: Изд-во «Союз», 2004. 56-б

- Mahkamjonoa K.M., G'ulomov I.R. "Kichkintoylar uchun xalq xarakatli o'yinlari". Metoddik qo'llanma. -T.: 1989.

- Mamedova K.M., Shoumarov G'.B. "Aqli zaif bolalar psixologiyasi". -T.: 1994 y.

-

